

FIGYELŐ

Eőry Áron

„AZ ÉJSZAKAMERIKAI SZABAD STATUSOKRÓL” – *Glant Tibor idegenvezetésével*

Legyen az a magyar 19. század gondolatvilága vagy az Amerikai Egyesült Államok mindenkori *magyar arca* iránt érdeklődő olvasó, egyaránt friss almát szüretelhetett a tudás fájáról az elmúlt év folyamán. A különleges termés¹ Glant Tibor rangos kertészetét dicséri, és tavaly kezdhette meg küzdelmes dacolását a könyvterjesztői hálózatok közönyös tekintetével. Könyvkritikánk célja, hogy közelebb hozzuk és hirdessük a kötet erényeit, egyúttal ne menjünk el szó nélkül az árnyoldalai mellett sem.

Mint szerzője a bevezetőben megjegyzi: „Ez a kötet a Reformkor után, magyar nyelven írt amerikai útleírásokat vizsgálja, így elsősorban a 19. század második feléről és a 20. század első másfél évtizedéről szól, bár a történet korábban kezdődött.”² A megjelölés egyszerűségét mi is átvesszük, de eredetét fel- fedjük: *Amerika* elsősorban a vizsgált műfajok ősgesztáját³ jegyző Bölöni Farkas Sándor nyomán kezdi döntően az Egyesült Államokat („az Egyesületet”, és lakóit, az „egyesült státusbelieket”) jelenteni az utazók nyelvében, majd már a társadalmi érintkezésekben is. Glant Tibor az útikönyv-írók „által közvetített Amerika-kép” alakulásáról ad részint plasztikus példákat beszélgető, részletes látleletet, részint átfogó értékeléseket. Nem számítva munkásságának vonatkozó előzményeit, legújabbán mintegy féltucat évnyi intenzív kutatómunkája telt el az „iterológia” avagy a *travel writing studies* fiatal hagyományába illeszkedő erőfeszítésekkel, a következő módszerleírás jegyében: „szükség van életrajzokra, vizsgálni kell az utazók személyét, személyiségét és hátterét (nevelés, családi háttér, nyelvtudás stb.), utazásaik célját, felkészülésüket, nézőpontjukat és eredményeiket, valamint a források hitelességét és függetlenségét, a célközönséget és az utazási élmény visszahatását az íróra és az őt kiküldő kultúrára is.”⁴ Glant ezen utazástörténeti könyve a kevés érdemes hasonzorú fel- dolgozások egyik legjelesebbje, amelynek kimagasló értéke és hiánypótló ereje joggal némítana el minden kicsinyes kritikát és „kukacoskodást”, tudományos értéke azonban *per definitionem* megnyitja a lehetőséget a becsületos bírálatra.

---

¹ *Glant Tibor: Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában.* Debrecen. 2013.

² *Glant T.: Amerika* i. m. 21.

³ *Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak Amérikában.* Kolozsvár. 1834.

⁴ *Glant T.: Amerika* i. m. 20.

A szerző könyvét „vitaindítónak” szánja, motivációs kiindulópontját egy a mai magyar fejekben állítólagosan uralkodó csesze-csusza és szinte kakofonikus Amerika-képben nevezi meg. Propozíciója a következő: „[...] a problémát abban látom, hogy az utazási irodalmat az elmúlt közel 180 év során [...] nem helyén kezeltük, hanem kiváltani próbáltuk vele az amerikanisztikát. Ez különösen igaz a 20. század második felére. Ezért állt elő az az elkészerítő helyzet, hogy a 19. és 20. század fordulóján az érdeklődő olvasók pontosabb képpel bírhattak és bírtak koruk Amerikájáról, mint mai utódaik, száz évvel később”.⁵ A jelen viszonyait mint szerencsétlen folyományt tekintő megközelítés legitimitására később még érdemes lesz visszatérnünk.

Glant Tibort a feldolgozási stratégia kiválasztó megtervezésében az a historiográfiai felismerése vezette, hogy a hazai történelemtudomány recens fejleményei az érdeklődési „fókusz kiszélesítését” mutatják az *elképzelte történelem*, az *eszméletörténet*, és az *emlékezetkutatás* területeire. Ezen tendenciához csatlakozva ő is kitérítette vizsgálati tárgyainak spektrumát a fikciós irodalmon át egészen a humorirodalomig. Ez alapján tett indítványt egy komplex utazáskutatási programra, amely a művek és szerzőik háttérének — azaz előbbinél a megírás és kiadás körülményeinek és a fogadtatásnak, utóbbinál a beszélői szerepek és a kompetenciának — bevizsgálását is célozta.⁶

Az Amerika-jellemzések vonatkozó kiadványai egy hatalmas diskurzuszövevényt írnak körül, amelyet Glantnak megszereznie kellett és szisztematikusan át kellett fésülnie. Ennek során leporolt és feltárt olyan munkákat is, melyeknél az utóbbi időkben főszabállyá lett, hogy — a század Amerikától érintetlen Katona Józsefével szólva — lapjaikon „csak a molyoknak szabad járni”. Időrendbe szedett nagyobb témaköröihez aztán ezekből is válogatott példákat súlyozással, bár előfordult, hogy egy-egy fejezet az egyenrangúság vélelmével az elsődleges források gazdag bibliográfiai szedetévé granulálódott. Az ismertetések terjedelme a szerzői szándék szerint a valószínűsíthető eladott példányszámokhoz és olvasottsági esélyekhez igazodott, tehát a hatástörténeti relevanciát tette mércéjévé.

A művek ismertetéséhez iránytű gyanánt köztörténeti összefoglalásokkal szolgál, ami előfeltétele a jól működő kontextualizációnak. Az útleírásokban szereplő tényállításokat, köztük akár kisebb művelődés- és társadalomtörténeti tablókat mind mérlegre teszi, és ismerteti, hogy a történelemtudomány mai állása szerint mennyire tükröztek valós képet a korabeli viszonyokról, mit láttak rosszul, hol általánosítottak könnyelműen. Ezen következetesen feszes eljárásához az egyébként hivatkozott Peter Burke-nél olvasható belátás lehetne melletteendő, amely a tényírások és a költött szövegek éles elkülönítésének nehézségeire inti a kutatót: „Célunk nem a tények és a fikció közötti különbség létezésének tagadása, épp ellenkezőleg annak megsokszorozása, és az, hogy inkább fokozatbeli, mint lényegi különbségekről beszéljünk. A szigorú megkülönböztetés inkább csak zavart teremt. Valószínű, hogy az lenne a leghasznosabb, ha »elképzelte utazásokról« beszéljünk, a tények és a fikció széles határmezsgyé-

⁵ Uo. 17.

⁶ Uo. 15.

jén.”⁷ Ettől függetlenül a könyv igényes klasszifikáló eljárásokon és tudományos értékű leegyszerűsítéseken gördül előre, egy igen sikeres szemléleti, elbeszélés-technikai tagolás mentén. A szöveg sűrűségére jellemző, hogy olykor egy-egy utaló vagy intó mondat erejéig is teljes felismerhetőségükben pendít meg műfajelméleti konzekvenciákat vagy metodológiai különbségteteleket. A bevezetett fogalmak definiáltsága azért itt-ott érvényességi kifogás alá eshet. Például a „reformkori utazó”-szerkezet Glantnál nem dátumszerű kritériumot takar, hanem mentalitásában, beállítottságában „reformkori” szellemiséget az utazónál. Ennek a könyvön végigvonuló kissé elharapott ismérve az lesz, hogy az e körbe tartozók junctimban kezelték — „egyszerre tűzt[ék] zászlaj[uk]ra” — a „haza és haladás” célfogalmait.⁸ Ezen cégérszerű formula azonban nem igazán alkalmas a korabeli versengő politikai frontok megmutatására.

Glant felveti, hogy az emberképek tematikái (pl. nő-kép, fekete-kép) szerint is kivallathatók az útleírások. Erre egy fejezetnyi kitérő erejéig példával is szolgál: Amerika bennszülöttjeinek útirajzos megjelenítései kapcsán. Az alapos kidolgozásból röviden Haraszthy Ágoston indiánképének jellemzéséhez szólnánk hozzá. Az elsőre adott elnagyolt jellemzést⁹ később ugyan félmondatokkal árnyalja a szerző,¹⁰ a végső egyenleg azonban mintha a „*némi indiánromantikával*” kevert egocentrikus távolságtartás és rátartóság leírásában állapodna meg. Ehhez képest úgy érezzük, hogy kezdeti idegenkedését követően Haraszthy kifejezetten elismerően, méltatóan és bámulóan tekintett az indiánok többségére, kivált ügyességükre és hajlamaikra. Több indián törzs lenyűgözte lószelidítői, sebgyógyítói, vagy „könnyűbűvár” képességeivel, mesteri nyomolvasási technikáival, úszó, evező és távgyalogló kvalitásaival, valamint rettenthetetlen és „nagyszerű” vadászati módszereivel. Emellett meglepetten tapasztalta, milyen „nagylelkűek”, hálásak, barátkozók, ragaszkodók („simultak” hozzá és társaihoz, ezért megindult szívvel kellett továbbálljanak), „vadságuk” mennyire veszélytelen, és milyen fogékonyak a hasznos újításokra. Peter Burke-öt szóhoz engedve: „A másik oldalra a »filozofikus« utazókat tehetjük, akiket relatíve érdektelen kíváncsiság hajtott, és érdeklődésük az erkölcsökre és szokásokra terjedt. [...] Az általunk »antropológiaként« ismert tudomány ilyen utazók megfigyeléseiből nőtt ki, és posztmodern korunkban, feladva korábbi igényüket az objektivitásra, úgy tűnik, az antropológusok ismét utazókká vedlenek vissza.”¹¹ A recenzens ugyan alig ismer néhány munkát behatóan a témában, Haraszthy indiánokról szóló leírásai azonban mai szemmel is *antropológusi igényűnek* hatnak. Beszél higiéniai igénytelenségükről, könyörtelenségükről, blazírt arckifejezésükről, túlsúlyosan patriarchális társadalmi formájukról. Úgy tetszik tehát, hogy figyelmesen és nyitottan igyekezne rögzíteni és valamelyest megérteni a saját kulturális-intellektuális és szociális perspektívájához képest idegen közeget, alig mutatva etnocentrikus elfogultság jeleit. Beszámolóira különösen igaz, hogy „a

⁷ Peter Burke: Útmutatás az utazástörténet számára. Korall 7. (2006: 4. sz.) 13.

⁸ L. pl. Glant T.: Amerika i. m. 34.

⁹ Uo. 86–87.

¹⁰ Uo. 93. és 114.

¹¹ Burke, P.: Útmutatás i. m. 9.

megélt kulturális különbség fokát dokumentálják.”¹² Miközben felmondja a néprajzi sajtóságokat és kliséket is mintegy előzetes referenciaként, mégsem vitrinüvegen keresztül szemlélt ócivilizációs tüneményeknek mutatja őket. Egy helyütt így ír: „E nép nem olly rettent s kegyetlen, mint sokan leírják, s köztük akárki biztosabban alhatik, mint nálunk egy gulyástanyán, azon legfőbb kincs-csel, mit az indián mindenek felett becsül, a puskával, a nélkül, hogy megöljék vagy e fegyvertől megfoszszák; mert azt mondják, ha a fehérnek puskáját elveszik, éhen kell meghalnia, minthogy nyíllal bálni nem tud. Lehetetlen tőlük megtagadni azon erényt, miszerint azt, ki iránt hajlandóságot nyertek, nagy gondal ápolják s minden kívánságait teljesítik; szeretetükre pedig könnyű szert tenni, s ki egy kevés hadi csel mutat nekik, az köztiszteletüket nagy mértékben megnyerheti.”¹³ Összességében tehát egy határozottan *humanizált képet* nyújt róluk, amivel jócskán megelőzte korát.

Szintén még e műhöz kötődő csekélység, hogy Glant a földrészek közti tengeri út hosszához szemléltetési példaként az alig másfél évtizednyi különbséggel útra kelő Haraszthy 42 napos és Nendtvich Károly 12 napos esetét választja, mint amelyek időeltérésén „a gőzhajózás elterjedésének” hatása látszik.¹⁴ Haraszthy egyik végletként említése csak azon körülmények beszámításával helytálló, hogy ő — a 39 napig hajózó Bölöni Farkashoz hasonlóan — a már akkor feleannyi idő alatt átérő „gőzös” helyett bevallottan kényelmi, biztonsági és költségkímélési okokból választott „vitorlás postahajót” útjához, ami a szokott menetidejéhez képest egyébként bosszantó szélcsendekbe futva ért célba majd’ másfélszer lassabban. Aztán ugyanezen hajótípussal a különben technikailag gyorsabb visszaútja (idővel a viharkárossá lett „középarbocza” nélkül is) csak 22 napba telt.

Az ilyen pontosítható momentumokat nem számítva a szerző számos releváns alaptétellel ismerteti meg az olvasót az Amerikába irányuló migrációs hullámok motivációit, körülményeit illetően vagy a kinti magyar kolóniák mikrotársadalmi belszerkezetére vonatkozóan is. Emellett megtudható, hogy „a századfordulóra az Amerikával kapcsolatos információk a mindennapi élet részévé váltak Magyarországon.”¹⁵ Az esetismertetések közben ugyanakkor nehéz mit kezdeni az olyan tartalmilag lebegő kitétellel, miszerint az utazók egy jól beazonosítható része „mindig *Magyarország érdekeit* tartott[a] szem előtt”.¹⁶ Lévén, hogy mai belátásaink szerint egy politikai közvitatkozásokban, illetőleg a politizálás gyakorlatában újra és újra megszülető és szituatív jelentést kapó fogalomról van szó, használata esetén az adott körülményekbe lehorgonyzás tudná egyértelműsíteni a mondanivalót.

Másutt a szerző egyensúlyozni igyekszik a kort magából megérteni akaró historista felfogás, és a haladottabb, újkeletű segédfogalmakkal történő leírás technikája között. Így tesz a *rasszizmus* kategóriájánál is,¹⁷ a fogalom tisztázása során

¹² Uo. 16.

¹³ *Mokcsai Haraszthy Ágoston: Utazás Északamerikában.* Pest. 1850.² I. 211.

¹⁴ *Glant T.: Amerika* i. m. 35.

¹⁵ Uo. 141.

¹⁶ Uo. 169. – kiem. t.

¹⁷ Uo. 112. skk.

azonban sajnos megmarad az emberfajok emlegetésénél. Ez észrevétlenül abból a több társadalomtudományban és főleg a közbeszédben régóta kártékonyan beideg-zett gyakorlatból építkezhet, ami fenntartja az antropológiai-etnikus jegyekkel, pigmentációs mértékkel, meghatározott fenotípussal jellemezhető adott emberfajtnak (rassznak) fajjal való azonosítását, ami pedig nálunk, a *homines sapi-entes*-nél oszthatatlan (ahogy alfaja, a *homo sapiens sapiens* is az). Ezen kívül a Turner óta *civilizációs frontier*-tétellel azonosítható hódító nyugati expanziók legi-timálásához felidézett „tudományos rasszizmus” egykorú terminológiáját is kár volna megtartani,¹⁸ hiszen az a benne foglalt politikai célt nem jelöli — a *rasszista* alapvetően társadalmi fogalma nem okvetlenül tartalmaz politikai támadásideológiát —, az összetétel *tudományos* előtagja pedig kompromittálón félreérthető.

Akad még egy polemizáló motívum, amelyben Glant feltűnően visszatérő jelleggel „hadakozik” Katona Anna két 1970-es évek eleji, és Vári András egy 2006-os írásával a témában. Kettejük között kapcsolatot is teremt, és a korábbi szerzőről a későbbire tovább szálló tévkövetkeztetésben marasztalja el őket. Glant eljárása azonban úgy globálisan, mint partikulárisan is aggályos és alaposabb indokolásra szorulna. A maga egészében azért, mert könyve eredményeivel Glant mintha nem alapjaiban „hazudtolná meg” a két másik szerzőt.¹⁹ Ezért talán kevésbé megokolt unos-untalan felmutatásuk, különösen annak fényében, hogy egyiküknél sem merült fel, hogy akár csak közelítőleg is azonos alap kutatások eredőjeként rukkolhattak volna elő saját eredményeikkel. Ami pedig a felekre vonatkozó egyik konkrét tényállítást illeti, nos, ott a helytelenít-tett Vári-féle sommás következtetés esetén felettébb problematikus, hogy azt Glant Katona hatásának tudja be („Katona nyomán Vári úgy látja, hogy...”),²⁰ ugyanis a vonatkozó Vári-tanulmány²¹ említést sem tesz a Katona-féle dolgozato-król, sem főszövegében, sem irodalomjegyzékében. Ez a tulajdonítás tehát va-lójában lóg a levegőben, a hivatkozott és „inkriminált” tanulmányok alapján nem igazolható.

Az úti irodalmakat Glant csoportosítva tárgyalja, bár a létrehozott tíz osztá-ly között akadnak átfedések. Itt azt emelnénk ki, hogy a politikusként Ameri-kában járókat a „politikai utazó” különkategóriája alá gyűjti, amely megneve-zés tágabb értelemben bizonyosan *befogadóbb*, mint aminek Glant szánja. Tud-niillik a távoli földrésről szóló írásokat áthatja az amerikai út során megismert technikai vívmányok, termelési megoldások, üzemeltetési módok stb. „elújásá-golása”, a róluk adott reklám-erejű beszámoló, benne nemegyszer a hazai föld-ön kipróbálás, átvétel, alkalmazás javaslása-szorgalmazása. Ez már maga a *politikum* területe, amennyiben az ilyen indítványozókedv rendszerint támoga-tásszerzési, propagálási, de legalábbis szemléletformálási célú, és a kiadáson és kolportáláson keresztül készül kellő politikai akaratot „toborozni” az ötletek mellé és mögé. A publikálással a gondolatok egy közéleti vitatérbe kerülnek,

¹⁸ Uo. 112–113.

¹⁹ L. saját konklúzióit és a bírált szerzőkét, melyeket idéz is. *Glant T.: Amerika* i. m. passim

²⁰ Uo. 51.

²¹ *Vári András: Fenygetések földje. Amerika a 19. század második felében* — magyar szem-mel. Korall 7. (2006: 4. sz.) 153–184.

hogy az írástudó rétegek körében „közvéleményt” teremtsenek és formáljanak, függetlenül a „néphangulat” potenciális jelentkezésétől.²² Ahogy Glant egyébként maga is leírja: „az újvilági utazási irodalom egyik legfontosabb célja (a reformkori hagyományok folytatásaként) az *amerikai tapasztalatok itthoni meghonosítása* volt.”²³ A fenti gondolatmenet alapján például az általa „világkiállítási utazók”-ként vagy „gazdasági utazók és kormány megbízottak”-ként besoroltak bizonyos fokig megfelelnek Peter Burke „*technológiai utazóinak*, akik a maguk módján *ipari kémek*: vívmányok, találmányok, technikák feljegyzői.²⁴ Úgy véljük tehát, hogy az összehasonlítást végző és politikai természetű következtetéseket levonó látásmód nem a „politikai utazóként” besoroltak különös sajátja — ez a *szemüveg* sokkal többeknél „kéznél volt”. A ténszerűséget illetően Glant egyébiránt Bölöni Farkas Sándort állítja követendő példának, mint aki „a rendszeres magyar utalások ellenére [...]yílt és leplezetlen politikai agitáció helyett a tényeket hagyja beszélni.”²⁵ Ezt egy kritikai olvasat aligha mondhatja, azt ellenben sokkal inkább, hogy Bölöni Farkas tapasztalatait egy kellőképp „fascináló” narratívában, azaz a tények *szelektív és értelmezett egymásutánosságában* mondja el. Eleve politikai szándékkal keresi fel a földrészt, „kíváncsisága [...] célirányos; nem lehet nem észrevenni, hogy egy — mindhárom szót hangsúlyozzuk — *magyar liberális politikus* vizsgálja beteljesültnek látszó álmai földjét.”²⁶ Később már híres utazónk „manipulációs technikájáról” olvashatunk,²⁷ ami pedig azért féligazság, mert a *politikai gondolkodás* magyarra a *befolyásolás* önkéntelen automatizmusát, ami tehát semmiképp sem előre eldöntött hamiskodás vagy elvetemültség.

Bevett és elfogadott eljárás, hogy Glant „hosszú 19. százada” eltart egészen az I. világháború évtizedéig. A szerzői programhirdetésbe is belefoglalt időbeli hatályra vonatkozó maximája a kötetben aztán lazább elbánásban részesül. Itt legkevesbé az előtörténet megírása kifogásolható, ami aránytartó vázlatossággal szolgálja a nagyszabású folytatást. Azonban a szerző mindinkább kísértésbe esik, hogy a határozottan kitűzött tartomány „felső” tilalomfát átlépje. Erre Apponyi Albert készíti először. Megelőzőleg Glant tartotta magát ahhoz a logikus megkötéshez, hogy nemcsak a tárgyalt utazás kell, hogy a vizsgált történelmi időszakba essen, de a róla szóló beszámoló kelte úgyszintén — volt is, aki ezért lett kizárva a bemutatandók közül. Apponyitól ez alapján csak az első két amerikai útjára vonatkozó visszaemlékezéseit tárgyalhatná, mégis idézi egy, a ’30-as évek elejének aktualitásaira vonatkozó latolgatását is.²⁸ A jelenség másutt is előfordul (olykor a jelenig nyúló áttekintésekkel), de Glant

²² A fogalmi különbségtétel 19. századot érintő megfontolandó háttérhez, John Lukacs nyomán I. Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató* 7. (2006: 1. sz.) 57–64. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/04_sajtotortenet/, 2014. november 13.

²³ *Glant T.*: Amerika i. m. 142. – kiem. t.

²⁴ *Burke, P.*: Útmutatás i. m. 8–9.

²⁵ *Glant T.*: Amerika i. m. 41.

²⁶ *Schlett István*: A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. kötet. A kezdetektől a polgári átalakulásig. Bp. 2004.² 477. – kiem. e.

²⁷ *Glant T.*: Amerika i. m. 218.

²⁸ Uo. 201.

mentségére szól, hogy ezen „túlírás” sokszor csak egy-egy mondatöbbsletben mutatkozik, és úgy tűnik, ezek épp csak „kicseppentek” a szerző rákövetkező korszakról írandó monográfiájába való tudáskincséből. Olvasói válaszuk egyértelműen az kell legyen, hogy a mandátumújítást és a kutatási fókusz továbbhaladását a 20. századra feltétlenül várjuk tőle. Ennyiben az e könyvbe bekerült előreutalások nem feleslegesek, de akár megspórolhatók is lehettek volna. Egy nemsokára tünetszerűnek bizonyuló mondat idézhető még, amelynek a végén szinte ott látni az olvasót megfontolásra-megszívvelésre mozdító, lemaradt „...”-ot: „A századforduló kormányai nem tekintették méltóságon aluli dolognak tanulni Amerikától.”²⁹

Nos, minden eddigi recenzensi kritika az elismerő biztatás határain belül kívánt maradni. Szerepel azonban a könyvben egy zárófejezet, amely felforgatja a kötet egységét és benne Glant egy nehezen magyarázható *beszédpozíció*t választ elmfuttatásaihoz. Az önmegjelölése szerint „összegző és kitekintő fejezet” a „hazai amerikai utazási irodalom főbb tendenciáit” tekinti át „1831 és 2010 [!] között”, és benne Glant arra a kérdésre keres választ, „hogy a magyarok miért zárkóznak el a mai napig oly következetesen az amerikai (vagy egy amerikai típusú) demokrácia itthoni bevezetése elől.”³⁰

Először a vizsgálati tartományról beszél összefoglalóan: „A teljes XIX. századra igaz, hogy a magyar utazók Amerikát mindig úgy nézték, hogy mit tanulhatunk el az Újvilágtól, de a legfontosabbat, az egyébként nagyra becsült amerikai köztársasági demokráciát politikusaink soha nem akarták itthon meghonosítani.” Ezen markáns elvárásrendszer nézőpontjából könnyűnek találtatik az 1918–20-as többszörös csomópont, 1945, 1990 és 2012 is, ugyanis az ország alkalmazott alkotmányos formáinak egyike sem „újvilági mintákat követ”.³¹ A könyv pedig elkezd egy *vörös farkat* növesztetni: Glant az Egyesült Államokra jellemző gazdasági-társadalmi-alkotmányos rendszerhez hasonlást *summum bonum*-ként tételezi, mintha az valamilyen tudományos mércék alapján megállapított optimum volna, amit a földgömbön legrajtakaphatóbb módon épp a mindenkori magyar politikai elit nem volt képes fel- és elismerni.

A *számonkérőre forduló hangnem* sugallata szerint ez annak ellenére történik így, hogy valamiféle felettünk lebegő ildomosági/metafizikai/történelmi kényszer a — „nyilvánvalóan” felsőbbrendű — amerikai struktúra politikai importálását kívánná Magyarországtól. E ponton a recenzensnek már hiányozni kezdenek az olyan burkolt és szubtilis szerzői bókók, mint hogy az utazási irodalmakban „Amerika *témának is* demokratikusnak és sokszínűnek bizonyult”.³² Az érdekes történész ugyanis előtérbe engedi a különben tiszteletreméltó közjogi-kulturális értékválasztásait — ha kétségtelenül aránylag szofisztikáltan és a tudományos zsargon tekintélyes kifejezéseibe öltöztetve teszi is ezt. A kötet a legvégére — újfent 20. századi évkörökben mozogva — valóságos *filippikává* változik. Az utazástörténeti szintézis záróköveként a szerző *a könyv fő ívétől teljesen eltartó*

²⁹ Uo. 171.

³⁰ Uo. 217.

³¹ Uo. 216., 224., 225. és 231.

³² Uo. 214. – kiem. t.

módon egy politikai típusú elaborátumot szerkesztett, amit a műfaji határátlépés miatt csak feszengéssel olvashatunk. Annál is inkább, mert a „történész és amerikanista szemmel nézve”-szerepmegjelölésben³³ mindkettő tudóspozíciót takar. Nem gondoljuk, hogy nem lehetett volna megállni ennek a manifesztumnak a közlését, hiszen adottak idehaza a publicisztikairás feltételei és terepei, és eme közírási formára bizony rá is férne a Glant-féle magas színvonal.

Azonban a szóban forgó fejezet tartalmaz egy e helyütt is vitaképes másik konklúziót. Glant megalkot egy — a már taglalt preferenciái irányában „hazabeszélő” — narratívát az Egyesült Államok és Magyarország közti intellektuális cserék torzult és szegényes voltára vonatkozóan. A fő tézis úgy hangzik, hogy a magyarországi Amerika-kép mindmostanáig döntően a populáris kultúra és az utazási irodalom egyébként szubjektív, „félrebeszélő”, egyoldalú olvasatain alapult. Ehhez melléteendő alapadottság szerinte, hogy: „az egyes utazók Amerika-képét elsősorban saját prekonceptióik határozták meg”.³⁴ Úgy véljük, hogy a tárgyalt utazási irodalmakra általánosítóan *dezinformálóként* tekinteni erősen túlzó tényítélet; a tudós tanulmányozók hiányának időszakában ezek éppen, hogy hozzásegíthettek a felületes tájékozottságok korrekciójához. Ahogy Burke is megjegyzi: „az utazás segíti a kritikus politikai gondolkodás kialakulását a különböző politikai rendszerek működésük közbeni megismerése révén”.³⁵

Hogy a recenzens privatizálja kissé az érvelését, és szintén túltekintsen az első világháborús határon: figyelembe ajánlhatja a Glant által egyébként regisztrált³⁶ Drozdy Győző közéleti tevékenységét. Drozdy nemcsak, hogy megnyilatkozásaiban szolgált megannyi tévhit-oszlató praktikus információval Amerikáról, de ráadásul adottságtudatát (*Erfahrungsraum*) és jövőképét (*Erwartungshorizont*) mélyen impresszionálták és bizonyos mértékben át is formálták a tengerentúlon tapasztalt viszonyok. A kapcsolódó szellemi folyamat először útikönyvében,³⁷ az Egyesült Államokba átköltözése utáni kinti magyar sajtótevékenységén, hazatérte után írt regényutópiáján, cikkírói találmányszemlézésein és a '45 utáni monumentális demokráciatörténeti művén keresztül tanulmányozható. A nagypolitikára való ez irányú hatástalansága azon múltott, hogy sosem tartozott az uralmi elithez.

Glant Tibor további kritikával él az utolsó emberöltők és a közelmúlt kapcsán is: „A szinte folyamatos cenzúra miatt [...] őszinte diskurzus nem alakulhatott ki, ennek következtében a személyes tapasztalat hitelességével tüntető utazási irodalom helyettesítette az amerikai kultúra szisztematikus, tudományos igényű feltérképezését. [...] Ez megfelelően képzett szakemberek feladata

³³ Uo. 215.

³⁴ Uo. 17.

³⁵ Burke, P.: Útmutatás i. m. 11.

³⁶ Glant Tibor: Amerikás könyvek és Amerika-kép a két világháború közti Magyarországon. In: „Minden gondolatomra számtalan másik árnya hull...” Emlékkönyv Frank Tibor 60. születésnapjára. Szerk. Magyarics Tamás és Lojkó Miklós. Bp. 2008. 79–85., Drozdy és könyve: 82.

³⁷ Erről és agitatív ismeretterjesztési részéről egy összehasonlító elemzést a szerző és mások figyelmébe ajánlva: Eőry Áron: „Utazásírók” mérlegen. Három Amerikáról szóló politikai útleírás az 1920-as évek első feléből. *Átjáró* 2. (2014: 1. sz.) 40–69. http://atjarokhe.hu/wp-content/uploads/2013/01/Atjaro_II.pdf#page=41, 2014. november 13.

volna.”³⁸ Be kell valljuk, nekünk nincs akkora hiányérzetünk. Hát Hahner Péter? John Lukacs? Képes György? Magyarics Tamás? Mándi Tibor? Ők nem tettek volna le jelentékeny munkásságot az asztalra — múlt és jelen időben egyaránt? És akkor a recenzens még csak a saját kézreeső „kabátzsebét” kutatta át — a szerzőt és az általa sem feledett Frank Tibort nem is kellett említse.

Ami pedig a lektúrák és ponyvák aktualitását illeti, azok apropójához Glant az Amerikáról szóló utazási irodalmi könyvek jelenbeli aukciós értékeit idézi, köztük Buffalo Bill cirkuszi show-jának 2009-ben 20 ezer forintért elérve-rezett 1906-os programfüzetét. A szerzői következtetés: „Ez is mutatja, hogy a vadnyugati romantika mennyire él ma is.”³⁹ Ezt alapjában másképp gondoljuk: az antikvár-kereskedelem alapvetően nem olvasóközpontú, nem a tartalmakat értékeli és „árazza be”, annál inkább figyel a régiségpiaci konjunktúrákra, és például a kiadvány ritka, díszes kiállítását taksálja többre — ahogy Glant maga is idézi máshol a *coffe table book*-ok egyik korabeli megfelelőjéről.⁴⁰

Minden előadott fenntartásunk mellett emlékeztetünk rá, hogy egy grandiózus és maratoni kutatás végére tett pontot (vagy mint reméljük, csak pontosvesszőt) Glant Tibor, az *Egyesült Államok mint történelmi téma* koszorús hazai *generalistája*. Több munkájához hasonlóan ugyanakkor itt is induktíve építkező, az *egyesből az egészre* következtető, kvantitatív felmérést is alkalmazó tartalom-elemzést végzett el a fáradhatatlan szerző. Összehasonlító módszerekkel szeriális, de kvalitatív igényű utazástörténetet írt, még hozzá a megkívánható két-nyelvű vizsgálati pázsmája révén angol és amerikai irodalmakból is gazdagon merítve. Külön értékékként említhető, hogy munkája során audiovizuális forrásokra is épített, ha nem is kerültek belőlük ízelítők a kötetbe, amelyben sajtóhibák is csak elenyésző számban találhatók,⁴¹ s ez üdítő kivétel a mai szak- és kézikönyvkiadás romló nyelvi megbízhatósága idején. A vegyesen forrás- és szakirodalmak soktízezer oldalával való megbirkózás eme kezelhető terjedelmű foglalatában biztosan úgy érezhető: minden alfejezethez tartozik még egy-egy egyetemi kurzushoz is elegendő remanens jegyzetanyag. Összességében a magyar Amerika-utazások múltjához kapcsolódóan egy megkerülhetetlen alaplőről van szó, amely megjelenésével rögvést a *legteljesebb iránytűvé* avanszált — feltehetően hosszú időkre előre — a téma iránt érdeklődő minden tudós és laikus számára.

³⁸ *Glant T.*: Amerika i. m. 233.

³⁹ Uo. 116. 196-os j.

⁴⁰ Uo. 189.

⁴¹ Egy bosszantó kivételt jelezve: nevezetes református egyetemünk nem „Károlyi”, hanem Károli Gáspár nevét viseli — Uo. 118.